

Δεοντολογία, ηθική και φιλοσοφία της ιατρικής σε έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής

Δρ Γεράσιμος Α. Ρηγάτος

Αμ. Επίκουρος Καθηγητής Ιατρικής, Συγγραφέας

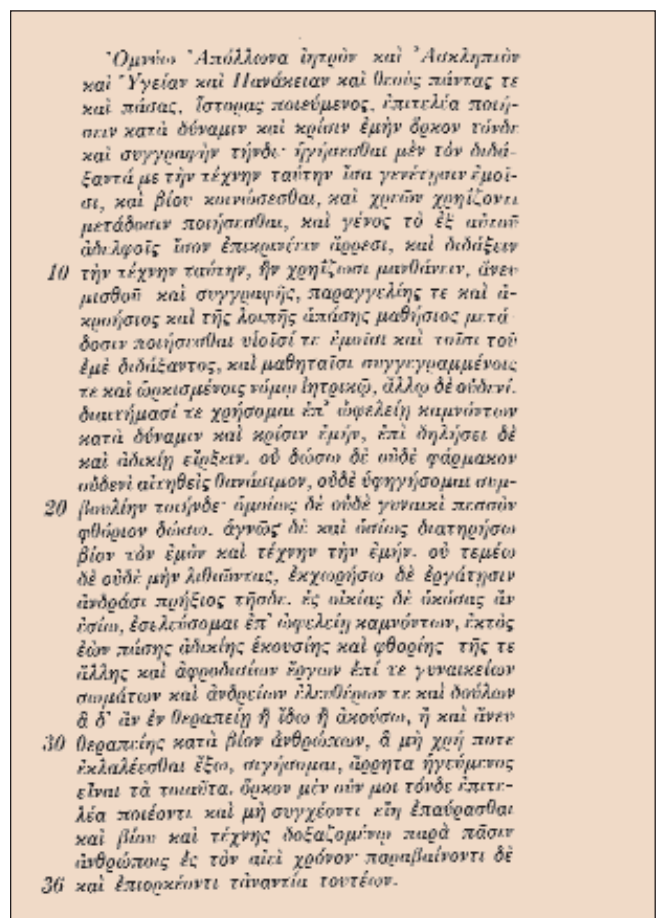
Επίτιμος Διδάκτωρ Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αθηνών

Από το σύνολο των περίπου 60 έργων¹ που απαρτίζουν το ιπποκρατικό σώμα (corpus Hippocraticus) αρκετά θεωρούνται έργα του ίδιου του πατέρα της ιατρικής και άλλα έργα της Σχολής της Κω, γραμμένα από τους γιους, τους γαμπρούς ή άλλους μεταγενέστερους μαθητές του Ιπποκράτη. Μικρός αριθμός έργων, όπως λ.χ. οι 24 *Επιστολές*, οι *Λόγοι*, το *Περί μανίας* και το *Δόγμα Αθηναίων* θεωρούνται μη γνήσια έργα («απόκρυφα» ή «ψευδεπίγραφα»). Η διαίρεση των έργων της Ιπποκρατικής Συλλογής από τον Littr² γίνεται με βάση «φιλολογικά» κριτήρια, δηλαδή την αναφορά τους ή όχι από τους αρχαίους υπομνηματιστές, τον πιθανολογούμενο συγγραφέα, την ακεραιότητα του έργου ή την ελλιπή διάσωσή του, την ένταξη σε σειρές θεματικού ενδιαφέροντος κ.λπ. Ο Αριστοτέλης Π. Κούζης³ στην *Ιστορία*⁴ του διαιρεί τα βιβλία της Ιπποκρατικής Συλλογής σε δώδεκα κατηγορίες: Γενικά, Ανατομικά-Φυσιολογικά, Διαιτητικά, Γενικής Παθολογίας, Προγνωστικά, Ειδικής Νοσολογίας, Θεραπευτικά, Χειρουργικά, Οφθαλμολογικά, Μαιευτικά-Γυναικολογικά, Παιδιατρικά και Ποικίλα.

Ο γιατρός που διαβάσει κριτικά θα εκπλαγεί βλέποντας ότι στα ιπποκρατικά έργα μπορεί να ανακαλύψει στοιχεία για καθεμία από τις κλινικές ειδικότητες του σήμερα. Αυτό βεβαίως ισχύει και για τη δεοντολογία και την ιατρική ηθική. Με τα θέματα αυτά ο Ιπποκράτης ασχολείται διάσπαρτα σε πολλά από τα συγγράμματά του, αλλά υπάρχουν και ορισμένα στα οποία τα ζητήματα ιατρικής δεοντολογίας και ηθικής είναι το κύριο αντικείμενο. Πρόκειται για τα βιβλία *Όρκος*, *Περί ιητρού*, *Περί ευσημοσύνης*, και σε κάποιο βαθμό τα *Παραγγελίας*, *Περί Τέχνης* και *Αφορισμοί*. Πολύτιμα ψήγματα, όμως, όπως αναφέρθηκε, ανευρίσκονται διαχύτως στο σύνολο των έργων της Ιπποκρατικής Συλλογής. Στο άρθρο αυτό θα εξετάσουμε ζητήματα ηθικής και δεοντολογίας που εντοπίζονται στα τρία πρώτα από τα βιβλία που μνημονεύσαμε πιο πάνω.⁵

Όρκος

Ο γιατρός Σωρανός ο Εφέσιος (1ος-2ος αι. μ.Χ.)⁶ στο έργο του «Ιπποκράτους γένος και βίος» συνοψίζει τα πιο σημαντικά γεγονότα της ζωής και της δράσης του πατέρα της ιατρικής,⁷ αλλά δεν αναφέρει τα συγγράμματά του, με μία μόνο εξαίρεση, τον *Όρκο*: «Αφθόνως δὲ τοὺς ἐπιτηδεῖους ἐδίδασκε τὴν τέχνην μετὰ τοῦ προσήκοντος Ὁρκου». Δηλαδή, πλουσιοπάροχα δίδασκε στους κατάλληλους την ιατρική, μαζί με τον κατάλληλο Όρκο. Η

1. Το κείμενο του Ιπποκρατικού Όρκου.

8 | -

2. Ρωμαϊκό αντίγραφο προτομής του σημαντικότερου γνωστού γιατρού της αρχαιότητας, του Ιπποκράτη. 4ος αι. π.Χ. Νεάπολη, Εθνικό Μουσείο.

δική αυτή αναφορά δείχνει το κύρος των συγκεκριμένων αντιλήψεων, αλλά και του συγκεκριμένου βιβλίου του Ιπποκράτη, σταθερά από την εποχή που γράφτηκε (περ. 6ος αι. π.Χ.) ως τα χρόνια του Σωρανού (2ος αι. μ.Χ.). Στην αρκετά μεταγενέστερη Σούδα (ή Σουίδα), στο λήμμα «Ιπποκράτης», τα έργα του κορυφαίου γιατρού ομαδοποιούνται, ενώ ο Όρκος αναφέρεται πρώτος και ξεχωριστά από τα άλλα: «Πρώτη μὲν οὖν βίβλος, ἢ τὸν ὄρκον περιέχουσα, δευτέρα δὲ ἢ τὰς προγνώσεις ἐμφαίνουσα, τρίτη ἢ τῶν ἀφορισμῶν, ἀνθρωπίνων ὑπερβαίνουσα σύνεσιν. Τετάρτην τάξιν ἐχέτω ἢ πολυδρῦλος καὶ πολυθαύμαστος ἐξηκοντάβιβλος, ἢ πᾶσαν ἰατρικὴν ἐπιστήμην τε καὶ σοφίαν ἐμπεριέχουσα».⁸ Το γεγονός δείχνει και πάλι το κύρος του Όρκου κατά τους βυζαντινούς αιώνες – κάτι, βεβαίως, που συνεχίζεται ως τις μέρες μας.

«Εξ ὅλων των ιπποκρατικῶν κειμένων ο Όρκος, παρά την βραχυλογίαν του, εἶναι ἴσως το πλέον ενδιαφέρον τόσον εἰς τον γενικόν αναγνώστην ὅσον και εἰς τον σύγχρονον ἰατρόν», γράφει ο Γ. Πουρναρόπουλος⁹ στα προεισαγόμενά του των ιπποκρατικῶν ἔργων.¹⁰ Ο ἴδιος αναφέρεται σε απόψεις που ἔχουν εκφράσει για το ἔργο αυτό διάφοροι ἰατροῖστορικοί, ὅπως ο E. Littr , ο Ch. Darenberg, ο W. Jones, ο A. Castiglioni κ.ά. Εμεῖς δεν θα ἐξετάσουμε τις διάφορες απόψεις, ἀν δηλαδή υπήρχε ἀνάλογο κείμενο και πρὶν ἀπὸ τον Ιπποκράτη ἢ ἀν ἦταν παράγωγο ἱερατικῶν ὄρκων των λειτουργῶν του Απόλλωνα ἢ του Ἀσκληπιού. Αποδεχόμεστε την ἀπόψη

του E. Littr , ὅτι ο Όρκος εἶναι κείμενο που εκφράζει τις αντιλήψεις της εποχῆς (και της Σχολῆς) του Ιπποκράτη και ἔχει γίνει για την αξιοπρεπή και ασφαλή ἀσκηση του ἰατρικοῦ επαγγέλματος. Ὅπως γράφει ο Πουρναρόπουλος, ἄλλωστε, μεταφέροντας τη γνώμη του W. Jones, «οἰαδήποτε και ἀν εἶναι η προέλευσις αὐτοῦ ἀποτελεῖ ὀρόσημον εἰς την Ἠθικὴν του ἰατρικοῦ επαγγέλματος». Με αὐτὸ το πνεῦμα λοιπόν, ἀς δούμε πιο ἀναλυτικὰ τον Όρκο.

Μετά την ἀρχικὴ ἐπὶ κλήση των θεῶν δυνάμεων (Ἀπόλλωνα, Ἀσκληπιού, Υγιείας και Πανάκειας) ἐπιχειρεῖται η ρύθμιση των σχέσεων μεταξύ των γιατρῶν. Γίνεται ἀναφορά, δηλαδή, σε θέματα της ἰατρικῆς δεοντολογίας. Ἀρχικὰ δηλώνεται η σχέση ἠθικῆς δέσμευσης των γιατρῶν πρὸς τους δασκάλους τους, πρὸς ἐκείνους δηλαδή που τους δίδαξαν την ἰατρικὴ τέχνη. Δηλώνεται μάλιστα ὅτι ο γιατρός θα τους θεωρεῖ ἴσους πρὸς τους γονεῖς του («ἴσους γενέτησιν ἐμοῖσιν») και θα τους ἀναγνωρίζει ὄχι μόνο ἠθικὸ ἀλλὰ και υλικὸ χρέος. Θα τους κάνει μετόχους της περιουσίας του και θα τους φροντίζει ἀν ἔχουν ἀνάγκη: «καὶ βίου κοινώσεσθαι καὶ χρεῶν χρητίζοντι μετάδοσιν ποιήσεσθαι». Τους ἀπογόνους των δασκάλων του ὀρκισμένος ἰπποκρατικὸς γιατρός οφείλει να τους ἔχει ἴσους με τους ἐξ αἵματος ἀδελφούς του. Μία ἀπὸ τις

υποχρεώσεις που ρητά αναφέρονται για τους γιους των δασκάλων είναι η διδασκαλία σ' αυτούς της ιατρικής τέχνης χωρίς αμοιβή και χωρίς καμία άλλη υποχρέωσή τους. Πρέπει μάλιστα να τους διδάξει και κάθε άλλη μάθηση («λοιπῆς ἀπάσης μαθήσιος μετάδοσιν»), अपαράλλακτα όπως στα δικά του παιδιά. Ανάλογες υποχρεώσεις έχει και για εκείνους τους οποίους επιλέγει ως μαθητές του, ύστερα από γραπτή συμφωνία μαζί τους και αφού ορκισθούν στον ιατρικό νόμο («μαθηταῖσι συγγεγραμμένοις τε καὶ ὄρκισμένοις νόμῳ ἰητρικῷ, ἄλλῳ δὲ οὐδενί»). Ὅσο για το χρέος προς τους ασθενείς, αναφέρεται η αντιμετώπισή τους με το ἀριστο των γνώσεων και της κρίσης του γιατρού, ὡστε να εμποδιστεί κατά το δυνατόν οποιαδήποτε βλάβη της υγείας τους.

Στη συνέχεια του Ὁρκου μνημονεύονται ορισμένα ζητήματα που εμπíπτουν στα μείζονα ενδιαφέροντα της ιατρικής και στις μέρες μας. Το πρώτο από αυτά αναφέρεται στην υποχρέωση του γιατρού να αρνείται τη χορήγηση θανατηφόρου φαρμάκου, ακόμα και την υπόδειξή του, ὡσο επίμονα και αν αυτό του ζητείται από κάποιον ασθενή. Το σοβαρό αυτό ζήτημα παραμένει ανοιχτό ὡς σήμερα, επανέρχεται δε συχνά τόσο

στον ιατρικό Τύπο ὡσο και στην ειδησεογραφία, καθώς και στα νομοθετικά διατάγματα διαφόρων χωρών, με τον προβληματισμό της εφαρμογῆς ευθανασίας. Η ιπποκρατική απαγόρευση καλύπτει ὄχι μόνο την ενεργητική ευθανασία,¹¹ αλλά και την εναλλακτική μορφή της, που είναι γνωστή ὡς υποβοηθούμενη αυτοκτονία (assisted suicide).¹²

Η ηθική του Ὁρκου προβλέπει ακόμα την απαγόρευση των αμβλώσεων: «Ὁμοίως δὲ οὐδὲ γυναικὶ πεσσὸν φθόριον δώσω». Η απαγόρευση αυτή δεν δηλώνει μόνο το σεβασμό στη ζωή του εμβρύου. Σκοπεύει εξίσου στην προστασία της ζωῆς και της υγείας της γυναίκας, που με σκευάσματα ή πράξεις αμβλωτικές πιθανότατα θα έμπαινε σε κίνδυνο. Η απαγόρευση, εκτός από το ἔμβρυο και τη γυναίκα, προστάτευε και τον ορκισμένο γιατρό, αφού η διακινδύνευση της ζωῆς και της υγείας της γυναίκας θα προκαλούσε αρνητικά σχόλια για τον γιατρό και θα τον καθιστούσε παραβάτη μιας βασικῆς ιπποκρατικῆς αρχῆς: να μη βλάπτει («ὠφελῆειν, μὴ θλάπτειν»). Με το ἴδιο πνεύμα μπορούμε να σχολιάσουμε και την απαγόρευση ἔστω και των απλῶν χειρουργικῶν επεμβάσεων, ὡπως η αφαίρεση λίθων από την κύστη: «οὐ τεμέω δὲ οὐδὲ μὴν

3. Γενική άποψη των οικοδομικών καταλοίπων της περίφημης σχολῆς της Κω, που μαζί με εκείνη της Κνίδου αποτελούσαν τις γνωστότερες ιατρικές σχολές της αρχαιότητας.

4. Η «Σχολή των Αθηνών». Ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης συζητούν στο κέντρο της σύνθεσης, ανάμεσα σε άλλους φιλοσόφους. Έργο του Ραφαήλ (1509-1511).

λιδιώντας, ἐκχωρήσω δὲ ἐργάτησιν ἀνδράσι πρήξιος τῆσδε». Ο Ιπποκρατικός γιατρός δουλεύει κυρίως διανοητικά, διδάσκεται φιλοσοφία και ασχολείται μόνο με τα γνωστικά του αντικείμενα. Οι ασχολούμενοι με τις χειρουργικές πράξεις είναι, κατά την εποχή του Ιπποκράτη όπως και για πολλούς αιώνες μετά, χειρωνακτες-εμπειροτέχνες και ενώ μπορούσαν να ωφεληθούν, ήταν πολύ πιθανό και να βλάψουν, γεγονός που για τα ορκισμένα μέλη της ιατρικής συντεχνίας ήταν μη αποδεκτό.

Στον Όρκο περιλαμβάνονται και άλλες οδηγίες για τη στάση που πρέπει να τηρεί ο γιατρός, τόσο ως προς τις γενικές αρχές όσο και σε ειδικότερα επιμέρους θέματα. Γενική κατεύθυνση: «Ἀγνῶς δὲ καὶ ὀσίως διατηρήσω βίον τὸν ἐμὸν καὶ τέχνην τὴν ἐμήν». «Θα διατηρήσω με αγνότητα και οσιότητα τόσο τη ζωή μου όσο και την τέχνη μου», ορκίζεται ο γιατρός της σχολής του Ιπποκράτη και οι δεσμεύσεις αυτές εκτείνονται στο σύνολο της καθημερινότητάς του.

Δύο ακόμα σημαντικά θέματα περιέχονται στον ιπποκρατικό Όρκο. Ο γιατρός, σε όσα σπίτια μπει, πρέπει να μπει

μόνο για να κάνει το καλό και να ωφελήσει αυτούς που πάσχουν, ενώ πρέπει να μένει έξω από κάθε αδικία και ζημιά που θα μπορούσε να προκαλέσει με τη θέλησή του και έξω από κάθε ερωτική πράξη, τόσο σε γυναίκες όσο και σε άντρες, είτε ελεύθερους είτε σκλάβους. Ο Όρκος αποτρέπει με αυτό τη σεξουαλική παρενόχληση, την εκμετάλλευση, τη σιωπηλή ή υπονοούμενη υπόσχεση για αυξημένη θεραπευτική φροντίδα κ.λπ. Εξίσου, όμως, προστατεύει το κύρος του γιατρού και την προσωπική του αξιοπρέπεια, που θα μπορούσε να τρωθεί σε αντίθετη περίπτωση και να έχει αρνητικό αντίκτυπο και στα μέλη της ιατρικής συντεχνίας.

Το άλλο σημαντικό θέμα αναφέρεται στο ιατρικό απόρρητο και μάλιστα με έννοια ευρύτερη από εκείνη των ημερών μας: «Ἄ δ' ἂν ἐν θεραπείῃ ἢ ἴδω ἢ ἀκούσω, ἢ καὶ ἄνευ θεραπείας κατὰ βίον ἀνθρώπων, ἃ μὴ χρή ποτε ἐκλαέεσθαι ἔξω, σιγήσομαι, ἄρρητα ἠγεύμενος εἶναι τὰ τοιαῦτα». Δηλαδή, «αυτά που κατά τη διάρκεια της θεραπείας θα δω ή θα ακούσω ή [όσα μάθω] και έξω από οποιαδήποτε θεραπευτική σχέση για τη ζωή των ανθρώπων, τα οποία δεν

πρέπει ποτέ να λεχθούν έξω, θα τηρήσω σιγή, θεωρώντας ότι αυτά είναι απόρρητα». Έχουμε δηλαδή εδώ μια διασταλτική έννοια του απορρήτου που αναφέρεται όχι μόνο σε ό,τι αφορά την αρρώστια ή τη θεραπευτική παρέμβαση, αλλά και κάθε άλλη πληροφορία για τη ζωή των ανθρώπων, του αρρώστου και των οικείων του.

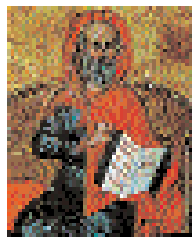
Το σύντομο κείμενο του *Όρκου* αποτέλεσε πρότυπο και για άλλους όρκους γιατρών. Διασώζονται αρχαίες διασκευές του, επώνυμες ή ανώνυμες, σε πεζό ή έμμετρο λόγο, καθώς και μεσαιωνικές διασκευές κατάλληλες για χρήση από χριστιανούς γιατρούς. Μεταγενέστερες και σύγχρονες διασκευές χρησιμοποιούνται από πανεπιστήμια και επίσημους ιατρικούς φορείς. Βεβαίως το ζητούμενο σήμερα δεν είναι ο *Όρκος* αυτός καθεαυτός, αλλά το ουσιαστικό του περιεχόμενο: η τήρηση των κανόνων ιατρικής δεοντολογίας και ηθικής.

Περί ιητρού

«Τὸ μὲν γράμμα ἐστὶν ἰητροῦ προστασίη, παράγγελμα πῶς χρῆ κατασκευάζειν ἰητροῖον», γράφει αρχίζοντας ο συγγραφέας αυτού του έργου. Δηλαδή, «αυτό το σύγγραμμα αναφέρεται στην προς τα έξω παράσταση του γιατρού, πῶς πρέπει να συμπεριφέρεται κατά την άσκηση της ιατρικής». Σκοπός του βιβλίου δεν είναι μόνο η καταγραφή των αντιλήψεων των γιατρών της ιπποκρατικής Σχολής, αλλά και των απαιτήσεων του κοινωνικού σώματος από αυτούς.

Μία από τις πρώτες προσδοκίες-απαιτήσεις είναι η εξωτερική εικόνα του γιατρού. Απαιτείται να έχει ο ίδιος καλό χρώμα προσώπου και καλή σωματική ανάπτυξη. «Εὔσαρκος ἔσται», όπως δηλώνεται και, βεβαίως, η έννοια της λέξης είναι άλλη από αυτή που σήμερα ισχύει. Ο κόσμος θεωρεί πως αυτοί που δεν έχουν υγιές σώμα δεν είναι κατάλληλοι για να φροντίζουν το σώμα των άλλων. Όπως γράφεται κατά λέξη, «οἱ μὴ εὖ διακείμενοι τὸ σῶμα οὕτως ὡς οὐδ' ἂν ἐτέρων ἐπιμεληθῆναι καλῶς». Οι απαιτήσεις της καλής εμφάνισης επεκτείνονται και στο ντύσιμο, ακόμα και στο άρωμα που πρέπει να χρησιμοποιεί ο γιατρός, το οποίο δεν πρέπει να δημιουργεί υπόνοιες φιλαρέσκειας ή άλλες: «ὀδμήν ἔχουσιν ἀνυπόπτως πρὸς ἅπαντας». Όσο για τα ψυχικά χαρίσματα, ο γιατρός πρέπει να είναι όχι μόνο λιγόλογος αλλά και συνετός και να ζει οργανωμένη και πειθαρχημένη ζωή. Ως προς το ήθος, ο ιπποκρατικός γιατρός πρέπει να είναι ενάρετος, να συμπεριφέρεται με σεμνότητα και φιλανθρωπία. Έλλειψη αυτών των αρετών δίνει κακή εικόνα του γιατρού και μπορεί να προκαλέσει την περιφρόνηση του κόσμου προς το πρόσωπό του.

Η έκφραση του προσώπου δεν πρέπει να είναι υπερβολικά σοβαρή, για να μη θεωρηθεί υπερόπτης και μισάνθρωπος, αλλά ούτε και να δείχνει πολύ εύθυμος και να αστεί-

5. Ο Ιπποκράτης όπως απεικονίστηκε από βυζαντινό καλλιτέχνη. Χειρόγραφο 2144, φ. 10ν, περ. 1342. Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

εύεται με τον κόσμο. Πρέπει να είναι προσεκτικός στις οδηγίες που δίνει στους αρρώστους, να εξατομικεύει τις εντολές, να είναι αντικειμενικός και δίκαιος «και σε πολλά πρέπει να επικουρεί τη δικαιοσύνη» («χρεῖ γὰρ πολλά ἐπικουρεῖ δικαιοσύνην»). Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στη στάση του γιατρού, καθώς ο ασθενής παραδίδεται στα χέρια του ανυπεράσπιστος και χωρίς όρους. Ο γιατρός μπορεί να μπαίνει στο σπίτι των ασθενών του οποιαδήποτε ώρα, να του είναι προσιτά τα πολύτιμα αντικείμενά τους, αλλά και οι γυναίκες και οι θυγατέρες τους. Αυτή την αδυναμία, γράφει το *Περί ιητροῦ* πόνημα, ο γιατρός επ' ουδενί επιτρέπεται να την εκμεταλλευθεί, γι' αυτό και πρέπει να είναι εγκρατής σε όλα.

Σαφείς οδηγίες, προδιαγραφές θα μπορούσαμε να πούμε, δίνονται και για το χώρο του ιατρείου, κυρίως όμως για τη φροντίδα του χώρου που νοσηλεύεται ο άρρωστος. Οι οδηγίες φθάνουν μέχρι το φωτισμό του χώρου, τη διακόσμησή του, το είδος του κρεβατιού, ακόμα και μέχρι το υλικό κατασκευής του μαντιλιού για τη μύτη. Αυτονόητη, ύστερα από αυτά, και η εξασφάλιση της ποιότητας των αναγκαίων για τη θεραπεία υλικών (φάρμακα, γάζες, αλοιφές, καταπλάσματα κ.ά.). Το ίδιο πρέπει να εξασφαλίζεται και η ποιότητα των θεραπευτικών χειρισμών, για παράδειγμα η επίδεση τραυμάτων ή η ταχεία και ανώδυνη χειρουργική επέμβαση με τα άριστα και καλοσυντηρημένα εργαλεία. Όσο για μία από τις πιο έγκυρες, τότε, θεραπευτικές πράξεις, τις βεντούζες –αναίμακτες («κούφιες») ή αιματηρές («κοφτές»)–, παρέχονται σαφείς οδηγίες, ώστε να χρησιμοποιούνται στις σωστές ενδείξεις και με τον επωφελέστερο για τους ασθενείς τρόπο. Το ίδιο σαφώς παρέχονται διάφορες τεχνικές οδηγίες για εξωφυτικές ή ελκωτικές βλάβες, για τα πολεμικά τραύματα και τους τρόπους εξαίρεσης βελών. Προβλέπεται μάλιστα η ανάγκη μετεκπαίδευσης των στρατιωτικών γιατρών, για τους οποίους θεωρεί αναγκαία τη συμμετοχή σε εκστρατείες ξένων στρατών. Το βιβλίο *Περί ιητροῦ* αποσκοπεί, κατά τη γνώμη μας, σε δύο πράγματα: στην ασφάλεια του ασθενούς και στην καλή φήμη του γιατρού. Αυτό, άλλωστε, δηλώνεται ρητώς σε κάποιο σημείο του βιβλίου: «καὶ δὴ δοκεῖ δύο βλάβας φέρειν ἢ τοιαυτὴ χειρουργίη, τῷ μὲν τμηθέντι πόνον, τῷ δὲ τέμνοντι πολλὴν ἄδοξιν».

Το *Περί ιητροῦ* δεν θεωρείται γνήσιο έργο του Ιπποκρά-

τη, πιστεύεται όμως ότι ανήκει στη Σχολή της Κω. Ο Πουρναρόπουλος θεωρεί ότι το βιβλίο γράφτηκε από πρόσωπο που βρισκόταν πολύ κοντά στον πατέρα της ιατρικής, ίσως από κάποιον από τους γιους του ή από τον γαμβρό του Πόλυβο. Πρόσθετο στοιχείο που ενισχύει την άποψη ότι το έργο αυτό ανήκει στην Ιπποκρατική Συλλογή είναι οι «κοινοί τόποι», δηλαδή αντιλήψεις, φράσεις ή τμήματα φράσεων που υπάρχουν πανομοιότυπα και σε διάφορα άλλα ιπποκρατικά έργα.

Περί ευσημοσύνης

Στο έργο αυτό έχουμε σύνθεση της φιλοσοφίας (και της σοφίας) με την ιατρική τέχνη, παρέχονται δε αρνητικά και θετικά παραδείγματα. Στα δεύτερα περιγράφεται και πάλι η εμφάνιση και τα βασικά ψυχικά χαρακτηριστικά που αναφέρθηκαν (για τους γιατρούς) και στο *Περί ιητρού* βιβλίο. Μεγάλο μέρος αυτών των χαρακτηριστικών ο συγγραφέας αποδίδει κατά κύριο λόγο στη φύση, στην οποία θα προστεθεί και η διδασκαλία. Τονίζεται ακόμα η σχέση της (θεραπευτικής) τέχνης με τη θεωρία. Το να νομίζεις κάτι, μόνο, χωρίς να ενεργείς θεωρείται σημείο *ατεχνίας*, δηλαδή άγνοιας της τέχνης του γιατρού: «Τὸ γὰρ οἶεσθαι μὲν, μὴ πρήσσειν δέ, ἀμαθίης καὶ ἀτεχνίης σημεῖον ἐστίν». Πρέπει ο καθένας που ασχολείται με την ιατρική τέχνη, σημειώνεται στο *Περί ευσημοσύνης*, να ανάγει τη σοφία στην ιατρική και την ιατρική στη σοφία. Σ' αυτό το σημείο εκφράζεται η περίφημη ρήση «Ἱητρὸς γὰρ φιλόσοφος ἰσόθεος». Και αυτό ισχύει γιατί ανάμεσα στην ιατρική και τη φιλοσοφία υπάρχουν πολλά κοινά σημεία. Και οι δύο απαιτούν τις ίδιες αρετές: «Καὶ ἔνι τὰ πρὸς σοφίην ἐν ἱητρικῇ ἀφιλαργυρίῃ, ἐντροπή, ἐρυθρίασις, καταστολή, δόξα, κρίσις, ἡσυχίη, ἀπάντησις, καθαριότης, γνωμολογίη, εἴδησις τῶν πρὸς βίον χρηστῶν καὶ ἀναγκαίων καθαρσιῶν, ἀπεμπόλησις, ἀδεισιδαιμονίη, ὑπεροχὴ θείη», γράφει ο συγγραφέας. Δηλαδή, ο γιατρός όπως και ο φιλόσοφος [πρέπει να] χαρακτηρίζονται από αφιλοχρηματία, σεβασμό, να κοκκινίζουν, να είναι μετριόφρονες, να έχουν γνώση, κρίση, ηρεμία, να δίνουν γρήγορες απαντήσεις, να είναι καθαροί, να έχουν ἐγκυρη γνώμη, να ξέρουν όσα είναι απαραίτητα για τη χρηστή ζωή, να απομακρύνουν κάθε ακαθαρσία, να μην είναι δεισιδαίμονες και να έχουν θεϊκή υπεροχή. Για όλες αυτές τις αρετές υπάρχει κατάλληλη εκπαίδευση και όλες πρέπει να τις ασκούν αδιακρίτως προς όλους, με τον ίδιο τρόπο που θα τις ασκούσαν στα παιδιά και τους φίλους τους.

Ένα άλλο σπουδαίο θέμα που τίθεται στο *Περί ευσημοσύνης* βιβλίο της Ιπποκρατικής Συλλογής είναι η σχέση της ιατρικής και των γιατρών προς το θείο. Οι γιατροί της Σχολής της Κω δέχονται ως αρετή την ευσέβεια και θεωρούν πως ο γιατρός πρέπει να υποχωρεί με δέος απέναν-

τι στο θείο, αφού οι θεϊκές δυνάμεις είναι μεγαλύτερες από τις δυνάμεις της ιατρικής. Όσο για το θέμα των αυτοϊώμενων νοσημάτων, ο συγγραφέας σχολιάζει τον κίνδυνο πλάνης ή απάτης, δηλαδή τον κίνδυνο να θεωρήσει και να δηλώσει ο γιατρός ότι βρήκε τρόπο θεραπείας μιας νόσου, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένη δίαιτα ή φάρμακα ή επέμβαση. Ένα θέμα πολύ σημαντικό που και σήμερα μερικώς μόνο έχει επιλυθεί με τις διπλές-τυφλές κλινικές μελέτες.

Άλλες οδηγίες που παρέχονται στο *Περί ευσημοσύνης* αναφέρονται στη συντηρητική εμφάνιση (όπως έχει εκτεθεί και αλλού), στην αποφυγή επίδειξης και στη λελογοσμένη ενημέρωση των ασθενών: «μηδὲ πολλὰ λεσχηνευόμενον τοῖσιν ἰδιώτοισιν. Ἄλλὰ τ' ἀναγκαῖα». Κι αυτό για να μην παρεξηγηθεί ο γιατρός ότι με τον τρόπο αυτό επιδιώκει την αύξηση της πελατείας του και διακινδυνεύσει έτσι το κύρος του. Κατακρίνονται ακόμα οι επιδεικτικές επεμβάσεις (ας συγκρίνουμε το τότε με το σήμερα) και δίνονται σαφείς οδηγίες για την εξασφάλιση επαγγελματικής επάρκειας και γνώσεων σχετικών με τα μέσα που χρησιμοποιεί ο γιατρός και ιδιαίτερος με τα φάρμακα. Ο συγγραφέας του έργου φθάνει μέχρι του σημείου να υποδεικνύει τη συσκευασία προετοιμασμένων φαρμακευτικών παρασκευασμάτων και την τοποθέτηση επιγραφών σ' αυτά για την αποφυγή λάθους. Υποδεικνύει επίσης τον τρόπο λήψης του ιστορικού, το σύστημα εξέτασης, την τακτική επανεξέταση και τη διασφάλιση, με τις αναγκαίες επεξηγήσεις, ότι ο ασθενής δεν θα παραμελήσει τη λήψη των φαρμάκων που του χορηγούνται. Όσο για τους ασκούμενους βοηθούς του γιατρού, προτείνει τη χρησιμοποίηση εκείνων που έχουν ήδη κάποια εμπειρία. Σε έναν από αυτούς θα ανατεθεί κάποιο συγκεκριμένο καθήκον, του οποίου την ορθή και ἐγκαιρη εκτέλεση πρέπει να παρακολουθεί ο υπεύθυνος γιατρός.

Αν αυτοί οι κανόνες τηρούνται, συμπεραίνει τελειώνοντας ο συγγραφέας, εξασφαλίζεται η καλή φήμη και η αξιοπρέπεια εκείνων που ασχολούνται με τη φιλοσοφία και την ιατρική και οι οποίοι τιμώνται από τους γονείς και τα παιδιά τους. Ακόμα δε κι αν κάποιος ξέρουν λιγότερα για την επιστήμη, η τήρηση αυτών των κανόνων θα τους καταστήσει συνετούς επαγγελματίες.

Το *Περί ευσημοσύνης* είναι ένα από τα μικρά έργα της Ιπποκρατικής Συλλογής, το οποίο δεν μνημονεύεται από τους αρχαίους υπομνηματιστές. Η προέλευση του έργου χάνεται στο σκοτάδι του παρελθόντος. Ορισμένοι το θεωρούν ως ένα από τα συγγράμματα της Σχολής της Κω. Ακόμα όμως κι αν δεν είναι έτσι, οι αντιλήψεις του έργου αυτού είναι συμβατές με τις αντιλήψεις της Σχολής. Ο διαπρεπής ιατροφιλόσοφος και διαφωτιστής Αδαμάντιος Κοραΐς (1748-1833) στη διατριβή του «Ο καθ' Ιπποκράτην ιατρός» («*Medicus Hippocraticus*», 1787)¹³ εκτός από τον Α' Αφορισμό στηρίζεται πολύ και στο *Περί ευσημο-*

σύνης σύγγραμμα της Ιπποκρατικής Συλλογής.¹⁴

Οι αρχές της ιατρικής που αναπτύξαμε παραπάνω διατηρήθηκαν επί αιώνες χάρη στο κύρος του Ιπποκράτη και την υποστήριξη των ιδεών του από θρησκευτικές αντιλήψεις, από ανθρωπιστές, από πανεπιστημιακούς δασκάλους, από ηθικολόγους και κοινωνικούς διαφωτιστές. Πολλά πανεπιστήμια κατά την αποφοίτηση των γιατρών ζητούν να δοθεί από αυτούς όρκος που να εμπνέεται από τις αρχές της ιπποκρατικής ιατρικής. Ακόμα και η Διακήρυξη της Γενεύης του έτους 1948, που προτάθηκε το 1950 αντί του ιπποκρατικού Όρκου, απλώς συμπληρώνει με τις σύγχρονες απαιτήσεις τα άρθρα του Όρκου, χωρίς να τροποποιεί καμία από τις αρχές του ιπποκρατικού κειμένου. Για όσο χρόνο οι γιατροί και το κοινωνικό σώμα θα επιθυμούν ασφαλή, ανθρώπινη και αξιοπρεπή ιατρική υποστήριξη, θα διατηρούν αυτούς του πανάρχαιους και θεμελιώδεις κώδικες που περιλαμβάνονται στην Ιπποκρατική Συλλογή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

¹ Οι εκδότες των ιπποκρατικών έργων υπολογίζουν διαφορετικά τον αριθμό των βιβλίων. Αυτό συμβαίνει γιατί άλλοι συνενώνουν έργα και άλλοι τα διαχωρίζουν. Λ.χ. το *Περί γυναικείων* βιβλίο Α' και Β', άλλοτε υπολογίζεται ως ένα και άλλοτε ως δύο. Το *Περί επιδημιών* άλλοτε λογίζεται ως ένα και άλλοτε ως επτά κ.ο.κ. Από διάφορους γιατρούς της αρχαιότητας που μελέτησαν και έγραψαν για τον μεγάλο Ιπποκράτη, έχουμε αναφορές σε τίτλους έργων τα οποία δεν έχουν ως σήμερα βρεθεί και πρέπει να θεωρούνται χαμένα. Τυχόν διάσωση των έργων αυτών όχι μόνο θα αύξανε τον αριθμό των ιπποκρατικών συγγραμμάτων, αλλά και θα εμπλούτιζε ίσως τις γνώσεις μας σε καίριους τομείς της ιατρικής.

² O Emile Littr (1801-1881), γάλλος γλωσσολόγος, φιλόσοφος και λεξικογράφος, είναι ίσως ο πιο σημαντικός από τους νεότερους μελετητές και εκδότες των *Απάντων* του Ιπποκράτη. Η δεκάτομη έκδοσή του πραγματοποιήθηκε στη Γαλλία, από το 1839 έως το 1861.

³ O Αριστοτέλης Π. Κούζης (1872-1961), γιατρός και ιστορικός, εξέδωσε πλήθος έργων σχετικών με την ιστορία της ιατρικής, με έμφαση στην ελληνική. Διετέλεσε καθηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής, Ακαδημαϊκός και είναι ο ιδρυτής του Ελληνικού Αντικαρκινικού Ινστιτούτου και του Νοσοκομείου «Άγιος Σάββας».

⁴ Αριστοτέλης Π. Κούζης, *Ιστορία της Ιατρικής* [χωρίς εκδότη], Αθήνα 1929, σ. 105-147.

⁵ Τα έργα του Ιπποκράτη κυκλοφορούν στην Ελλάδα σε παλαιότερες και νεότερες εκδόσεις με την επιμέλεια διαφόρων ιστορικών, γιατρών ή φιλολόγων. Από τις σύγχρονες εκδόσεις που ο ενδιαφερόμενος μπορεί να βρει εύκολα στο εμπόριο αναφέρουμε ενδεικτικά τη σειρά των «Διαχρονικών εκδόσεων», του «Κάκτου» (σειρά «Οι Έλληνες») και των εκδόσεων Ζήτρος.

⁶ O Σωρανός από την Έφεσο άσκησε την ιατρική στη Ρώμη τα χρόνια του Αδριανού, γύρω στο 110 μ.Χ. Ανήκε στη λεγόμενη Μεθοδική Σχολή. Εκτός από την ιατρική άσκηση ασχολήθηκε με την ιατρική συγγραφή και κατέλιπε πολύτιμα έργα, πολλά από τα οποία έχουν διασωθεί.

⁷ Σωρανός, *Ιπποκράτους γένος και βίος*, Άπαντα, 2, Κάκτος, Αθήνα 1996, σ. 214-221.

⁸ Λεξικόν Σούδα (Σουίδα). *Suidae Lexicon. Ex recognitione Imm. Bekkeri, Berolini, Typis et Impensis Georgii Reimeri A[nn]o 1854*, 1, Γεωργιάδης, Αθήνα [χ.χ.], σ. 537-538.

⁹ O Γεώργιος Κ. Πουρναρόπουλος (1908-1992), γιατρός, υφηγητής της Ιστορίας της Ιατρικής, άφησε αξιοσημείωτο έργο ως συγγραφέας

πλήθους ιστορικών βιβλίων και εκατοντάδων δημοσιευμάτων, με έμφαση στην ιστορία της ελληνικής Ιατρικής. Έγραψε εκτεταμένη εισαγωγή και προεισαγόμενα στα βιβλία του Ιπποκράτη για την έκδοση των *Απάντων* του Ιπποκράτη σε μετάφραση Καίσαρα Εμμανουήλ (Μαρτίνο, Αθήνα 1967-1970).

¹⁰ Γ.Κ. Πουρναρόπουλος, *Εισαγωγή εις τον Ιπποκράτη*, Αθήνα 1967-1970 [ανάτυπο από τα εισαγωγικά κείμενα των *Απάντων του Ιπποκράτους*, 2, Μαρτίνο, Αθήνα 1968, σ. 24-40. Κυκλοφόρησε και αυτοτελώς].

¹¹ Τους σχετικούς ορισμούς και την ιστορική εξέλιξη των αντιλήψεων περί ευθανασίας από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας μπορεί να βρει ο ενδιαφερόμενος αναγνώστης στο κεφάλαιο «Ευθανασία» του βιβλίου του υπογράφοντος: Γεράσιμος Ρηγάτος, *Ψυχοκοινωνική Ογκολογία*, Ascant, Αθήνα 2000.

¹² Στο ίδιο, σ. 257-274.

¹³ Το σύγγραμμα αυτό του Κοραή («*Medicus Hippocraticus*») είναι γραμμένο στα λατινικά και μαζί με τη «Σύνοψη Πυρετολογίας» που είχε προηγηθεί (1786) αποτέλεσαν τη διδακτορική του διατριβή στο Πανεπιστήμιο Montpellier στη Γαλλία, το έτος 1787. Το λατινικό κείμενο μεταφράστηκε από τον Θεαγένη Λιβαδά και έχει περιληφθεί στο έργο *Αδαμάντιος Κοραής* του Δ. Θερειανού (τόμ. 3, παράρτ. Β', Τεργέστη 1890, σ. κα-κζ).

¹⁴ Ιπποκρατική Συλλογή: *Όρκος. Νόμος. Περί Τέχνης. Περί αρχαίης ιατρικής. Περί ιητρού. Περί ευσημοσύνης*, μετάφραση-σχόλια Ι.Α. Βάρτσος, *Διαχρονικές Εκδόσεις*, Αθήνα 1996, σ. 17-23, 167-193, 195-221.

Deontology, Ethics and Philosophy of Medicine in Works of the Hippocratic Collection

Dr. Gerasimos A. Rigatos

In all the collected writings of the Hippocratic Corpus can be virtually found references on the issue of ethics and deontology at both philosophical and practical level. However, three of them, *The Oath*, *The Physician* and *Decorum*, give to physicians specific instructions about the teaching of medicine, respect for life, protection of patients and preservation of medical integrity. Euthanasia (mercy killing) and abortion are categorically prohibited, whereas the observance of medical confidentiality is demanded. Rules are set regarding the appropriate appearance and behavior of physicians, the cultivation of character and the development of high ethics. The qualities and attributes of the Hippocratic physician include professional efficiency, continuous study and research and even practice in foreign lands, as well as deep concern for the creation of quality conditions in curing patients. Emphasis is given to the philosophical education of the physician, the importance of which is phrased in the maxim "the physician-philosopher is equal to god". The enduring, diachronic value of the Hippocratic code can be better appreciated through its impact on the contemporary medical practice.

G.A.R.